

desfacere pentru producătorii europeni. Invențiile mecanice, exploatarea minelor de cărbuni, înlocuirea în metalurgie a cărbunelui de lemn cu huila, topirea fierului, confecționarea produselor din textile de bumbac sunt numai câteva cauze care i-au adus Angliei un important avans față de celelalte state ale lumii, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ele sunt frumos argumentate în subcapitolul *Ultimele comparații: intensitatea muncii, resursele și „maturizarea” industrială*.

Străduința de aprofundare a unui subiect atât de amplu s-a finalizat într-o valoroasă contribuție științifică, impresionantă atât prin bazele sale documentare (peste 400 de lucrări de referință), cât și prin volumul său, care însumează 365 de pagini. Contribuție esențială la istoria lumii moderne, volumul a fost distins cu *John K. Fairbank Prize in East Asian History* (2000) și cu premiul pentru cea mai bună carte a anului 2001, oferit de World History Association.

Georgeta GHIONEA
Academia Română
Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S.Nicolăescu-Plopșor”

Lucian Boia, *Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, Humanitas, 2014, 117 p.

Comemorarea Primului Război Mondial bate la ușă, un eveniment fondator care a marcat decisiv destinul Europei, al generațiilor participante, dar și al celor care au trebuit să-i facă față și să-i suporte moștenirea. Interpretările istoriografice internaționale au depășit perspectiva strictă a conflictelor militare, a „bătăliilor” diplomatice, a reconfigurării hărții națiunilor pe mapamond. Reintegrarea unor aspecte mai puțin discutate sau omise (colaboraționismul, dimensiunea emoțională a experiențelor prilejuite de război deopotrivă asupra combatanților și populației, prizonieratul) au arătat cât de incompletă este cunoașterea istorică pe marginea acestui eveniment.

Ținând cont că istoriografia românească asupra subiectului continuă să rămână redusă în raport cu semnificația acordată evenimentului la nivelul memoriei colective, orice provocare, care se menține la nivelul unei reflecții de bună calitate, merită salutăată. Cine se așteaptă însă să pună pe același nivel cartea lui Lucian Boia și monografia clasică a lui Constantin Kirițescu va fi probabil dezamăgit, dar poate va conștientiza și absurditatea unei asemenea pretenții. În 117 pagini (mai precis, 106, dacă ometem scurta cronologie de la început) este greu de sintetizat o problematică care reclamă volume întregi de analiză.

Lucian Boia o spune clar de la început, avertizându-și cititorul că va găsi doar „o suită de interpretări în jurul unor probleme-cheie” (p. 6). Probleme care pot fi ușor identificate încă din cuprins și în jurul cărora este construită reflecția autorului : putea fi evitată declanșarea Marelui Război cum îl numesc francezii? Cine sunt vinovații? Cât de aproape a fost Germania de câștigarea războiului? Cât de norocoasă a fost România în raport cu derularea evenimentelor? Care au fost consecințele tratatelor de pace? Au rezolvat ele situația, au oferit un cadru echilibrat unei așezări treptate a națiunilor participante sau, din contră, au accentuat insatisfacțiile și au pregătit declanșarea celui de-al doilea. Consecințele sale cum pot fi evaluate?

Provocator, istoricul român împinge evenimentul spre o altă așezare conceptuală, considerându-l prin consecințele sale, asemenea Revoluției franceze (pp. 106-107). Ca și în clasicul caz francez, constatăm și aici o sensibilă accelerare a temporalității istorice (cât de utile analizele lui Reinhard Koselleck!): schimbările devin rapide, ireversibile și, uneori, greu predictibile (căderea caselor imperiale în Germania, Rusia, Austria, desființarea imperiilor cu consecința apariției democrațiilor), o fragmentare a Europei în numeroase entități naționale, proiecte de societate divergente sub haină democratică care nu vor ocoli nici tentațiile totalitare, o demonstrație nu

neapărat de „eșec al democrației, cât al unor societăți încă insuficient pregătite pentru democrație” (p. 109). Fără Primul Război Mondial, poate nu am fi avut instalarea comunismului în Rusia, dacă ar fi să facem o evaluare ucronică, în fond vorbim de succesul paradoxal al unei minorități profitând de haosul din jur. Și nici apariția nazismului. Lucian Boia îl respinge ca pe un experiment german tipic, care ar fi avut loc oricum, sintetizând tot ce era mai rău în istoria germană: rasismul, antisemitismul, expansionismul. O analiză la rece arată clar că „Germania de la până la Primul Război Mondial nu a fost nici mai rasistă, nici mai antisemită, nici mai expansionistă decât „media” epocii respective” (p. 112). Lucian Boia oferă trei argumente în acest sens: politicile expansioniste ale Rusiei, Marii Britanii, Statelor Unite care dețineau deja teritorii „mult mai întinse decât a adunat vreodată Imperiul german”, cel mai influent teoretician al inegalității raselor a fost un francez (Gobineau), nu un german, iar antisemitismul a fost un fenomen prezent în toată Europa. Cu mențiunea importantă că Germania a fost ferită de experiențele rusești, gen progromuri, sau de cele de tipul unor scandaluri puternice, gen afacerea Dreyfus, din Franța. „Revanșa Germaniei (în varianta agravată a proiectului nazist) și revenirea în forță a Rusiei (în varianta agravată a comunismului sovietic), în condițiile dereglării echilibrului european (și îndeosebi ale unei Europe Centrale „pulverizate” prin dispariția monarhiei habsburgice), au împins direct la următorul război mondial. Cele două conflicte au marcat intrarea într-un declin (discutabil cât de relativ sau profund) a continentului care, timp de mai multe secole, dominase lumea. Un declin care, crede autorul, „s-ar fi petrecut oricum, odată cu ascensiunea celorlalți, dar nu într-un ritm și într-o direcție atât de devaforabile” (p. 116). Unul dintre elementele acestui declin structural este faptul că Europa nu și-a mai putut asigura propria securitate, ajungând la finalul celei de-a doua conflagrații mondiale sub dublă „tutelă” (termen care trebuie înțeles diferit), nord-americană în Vest și rusească în Est. Chiar dacă prăbușirea Cortinei de Fier a creat posibilitatea replierii Europei în jurul modelului occidental, Europa încă nu se poate apăra singură. O demonstrează recenta agresiune rusească din Ucraina și necesitatea păstrării tutelei americane (scutul și bazele americane din Polonia, țările baltice, România).

Concluzia istoricului român (ca și a altor colegi de breaslă din spațiul istoriografic european și nord-american) este că Primul Război Mondial putea fi evitat, al doilea mai greu, ca urmare nemijlocită al primului. Nu înseamnă că această afirmație trebuie să ne conducă la un anumit tip de predeterminism pe care Lucian Boia îl respinge categoric. Exemple sunt destule, autorul afirmând că Hitler putea rata foarte bine momentul ianuarie 1939 pentru a ajunge la putere. Ce s-ar fi putut întâmpla în acest caz? Întrebări la care nu există răspunsuri și care, acum, nu-și mai au nici un rost. Concluzia autorului: puține evenimente majore sunt atât de strâns legate ca cele două și au avut asemenea consecințe asupra lumii. Și, evident, nu poți să nu reflectezi asupra importanței acestui noi borne temporale, anul 1914, cu consecințe încă greu de evaluat: „momentul *zero* al unei ere noi, care nu știm încă încotro va purta omenirea” (p. 117).

Două lucruri sar în evidență: pe de o parte, invitând la un exercițiu reflexiv critic, Lucian Boia pune sub semnul întrebării o tentație comodă de a interpreta cauzalitatea unui eveniment, lipsindu-l până la urmă de unicitatea sa. Ca și cum ar exista o determinare unidirecțională. Și aceasta pentru că se uită prea ușor ca istoria nu dispune de evaluări matematice a evenimentelor petrecute, nu poate măsura științific aportul fiecărui element al unui proces istoric (nu întâmplător istoria este plasată la *arts and humanities*, nu la *sciences*). Michel Foucault a făcut, la timpul său, o critică devastatoare și, în bună parte, motivată a obsesiei originilor unui eveniment pe care o au, uneori, istoricii și care le îngustează sensibil perspectiva.

Reflecția pe marginea cauzalității conduce inevitabil pe orice istoric și la confruntarea cu *ucronia*, cu o istorie fictivă, plasată sub semnul unei obsedante interogații a lui *ce-ar fi fost dacă?*. Chiar dacă istoricul profesionist se refuză unei asemenea tentații, ea „apare discret, în „filigran”, în orice tentativă de deslușire a cauzalității istorice” (p. 12), crede Lucian Boia. Și, inevitabil, nu poate fi evitată nici într-o dezbatere dedicată Marelui Război cum îl numesc francezii. Pentru că o istorie lipsită de acest eveniment n-ar fi doar o istorie fără acesta, ci cu totul alta (p. 11). „Opacitatea” noastră provine din faptul că „suntem prizonierii unei iluzii, fiindcă privim doar spre trecut și, știind ce s-a întâmplat, avem impresia că ceea ce s-a întâmplat trebuia neapărat să se întâmple, odată ce s-a întâmplat” (p. 15). Paginile 11-16 merită citite cu atenție și recomandate oricărui student la istorie.

Al doilea element care atrage atenția în demonstrația lui Lucian Boia este importanța acordată *reprezentărilor*. Pentru un istoric specializat în istoria imaginarului, cu numeroase contribuții publicate în spațiul românesc, francez, maghiar, ni se pare firească opțiunea sa. Dar subiectul Primului Război Mondial chiar este unul favorabil unor astfel de interpretări. Ele ne pot ajuta mai bine să înțelegem realitatea istorică ce a stârnit numeroase nedumeriri printre mulți dintre contemporanii săi, care cu greu și-au putut explica cât de departe au evoluat lucrurile.

Pornind de la această situație metodologică, Lucian Boia ne invită la o relectură critică, relativizantă și chiar ușor ironică a evenimentelor. Ne vom opri la câteva exemple: declanșarea războiului, evaluarea vinovăției, „ghinionul” Germaniei și „norocul” României.

Într-un discurs istoriografic, general acceptat, asasinarea prințului moștenitor al Austriei, în iunie 1914, reprezintă momentul zero care a condus la declanșarea primei conflagrații mondiale. Totuși, o analiză mai atentă, indică faptul că atentatul de la Sarajevo a fost „detonatorul”, dar nu a condus direct și imediat la marea conflagrație. Aceasta a apărut la capătul unui șir de consecințe (luni de diplomație confuză, oscilând nesigură între soluția păcii și a războiului, accelerarea declarațiilor de război și, mai ales, mobilizarea generală, decretată de Rusia). Mai degrabă nu dimensiunea reală a evenimentului (în fond vorbim de implicarea unui grup de „teroriști” – ca să folosim o expresie de astăzi, rămâne de văzut cât de autentică –, nu a unui stat sau guvern), ci aceea simbolică este cea care a cântărit mai mult. Austro-Ungaria nu putea să nu reacționeze fără a-și periclita complet „credibilitatea sa de mare putere” (p. 19) la ofensa uciderii moștenitorului tronului său, încercând astfel să pună capăt și agitației „sud-slave” întreținute la Belgrad care afectau securitatea monarhiei austriece. Era războiul necesar? Ideologia naționalistă făcea casă bună cu războiul, o demonstraseră recent chiar națiunile mai mici în cazul celor balcanice. Dar și pacea își avea atuurile ei, unul dintre ei fiind internaționalismul (stimulat de dezvoltarea mijloacelor de transport, comunicare în masă, întâlnirile savanților, dezvoltarea turismului, a călătoriilor). Chiar disputele economice sau politicile concurențiale din alte domenii nu erau văzute de contemporani ca avându-și în război o soluție. Atunci cum s-a ajuns aici ?

Lucian Boia se întoarce la un concept drag, cel al *reprezentărilor* și atrage atenția asupra importanței lor. Printre cele care au facilitat declanșarea războiului el include: caracterul său *inevitabil*, inerent condiției umane. Apoi era reprezentarea războiului *necesar* și a celui *scurt* (mijloacele tehnologice permiteau concentrarea unui număr suficient de arme și oameni în vederea unei lovituri precise și rapide). Nimeni nu-și dorește un război lung, nimicitor, cu consecințe atât de fatale, există suficiente mărturii ale participanților la cel mai înalt nivel. Apariția unui posibil Război Rece care ar fi permis evitarea declanșării războiului nu se susține, crede Lucian Boia, opunând celor care trimit la perioada de după încheierea Celui De-al Doilea Război două argumente pertinente: existența mai multor centre de decizie, cu rezultate confuze în ceea ce privește mișcările diplomatice. Fiecare stat avea grijă de celălalt mai slab, dar fiecare avea interese specifice. Pe de altă parte Războiul Rece a urmat unor două conflicte mari, cu consecințe dezastruoase, când „nimeni nu-și mai face iluzii că o înfruntare armată n-ar fi ceva atât de grav” (p. 27), ca în 1914.

La capitolul vinovăție, trebuie depășite clișeele impuse de „viziunea învingătorilor” este o evidență certă că există o distribuție mai largă. După atentatul de la Sarajevo, ultimatumul dat de Austro-Ungaria, aproape acceptat de Serbia și considerat o mare victorie diplomatică de către kaiserul Germaniei, este urmat de o declarație de război, dar ea pare să fi fost o reacție la ordinul de mobilizare generală, decretat de Rusia. Ei îi urmează o dublă declarație de război a Germaniei către Rusia și Franța. Interesant este faptul că, în urma tratatului de pace de la Versailles, Germania va avea de achitat nota cea mai mare de plată, în contextul dispariției Austro-Ungariei și a metamorfozării Rusiei dintr-un imperiu țarist într-o republică bolșevică, care ieșea în afara noului sistem european.

Lucian Boia invită la o reanalizare a situației, arătând că există nuanțe importante care nu pot fi date deoparte, superficial, în evaluarea vinovăției. În primul rând, a lua partea Serbiei sau Austro-Ungariei înseamnă, implicit, a ține partea formulei statului național sau a celei imperiale multinaționale. Mobilizarea Rusiei a fost momentul care a împins irevocabil cursul evenimentelor spre război (Austro-Ungaria declarase război, dar nu decretase mobilizarea). Mobilizarea rusă a pus în mișcare Germania, o Germanie care abandona politica continentalistă a lui Bismarck în favoarea

unea internațională, mai agresivă la nivel discursiv decât la cel practic. Un termen de comparație: imperiul său colonialist, mult sub cel al Marii Britanii sau Franței, sau Rusia pe trei continente, cu siguranță, mult mai expansioniste. Dar Boia aduce în discuție reprezentările care marcau un anumit imaginar ale acestui imperiu. Și care sunt marcate de câteva trăsături precum un acut *complex de inferioritate*. Limitată la Europa Centrală și la construirea unei flote puternice care este departe de o egală pe cea britanică, Germania încearcă o deplasare spre Est și construirea unei alianțe cu Austro-Ungaria și statele din Balcani. Programul său naval, deși nu putea concura practic pe cel al imperiilor avansate, i-a deranjat însă pe britanici, iar la nivel de reprezentare, el devine perceput ca o posibilă amenințare. În al doilea rând, în Germania, la nivelul elitelor militare, se contura și o *puternică psihoză a încercuirii*, în urma realizării Antantei, respectiv a alianței ruso-franceze din 1891-1892. Între Franța republicană și Rusia țaristă nu putea fi alt numitor comun decât un potențial conflict cu Germania, iar pericolul unui posibil conflict pe două fronturi se contura tot mai mult. Așadar, existența unor complexe de inferioritate și a unor sentimente de teamă, neîncredere, marchează atitudinile Germaniei și ne pot ajuta să înțelegem inclusiv luarea unor decizii exagerate precum războiul submarinelor.

Lucian Boia vorbește de teama de inferioritate, de posibilitatea de a duce războiul pe două fronturi pe care Germania a căutat să-l evite cu orice preț și care i-a dictat toate acțiunile strategice militare. Boia invocă aici și contribuția istoricului britanic Christophe Clarke pentru a arăta clar că nimic din vara lui 1914 nu oferea indicii că germanii ar fi pus la cale un plan premeditat, considerând ocazia potrivită pentru a declanșa un război preventiv contra vecinilor săi. Deci vinovățiile sunt împărțite în procente greu de repartizat cu precizie la fiecare. „De la învinovățirea exclusivă a Germaniei și aliaților săi la recente mai echilibrate drumul a fost lung. Apropierea franco-germană a netezit și retrospectiv o istorie altădată dramatizată în spirit conflictual” (p. 48).

Deși a făcut tot posibilul să evite o confunțare pe două fronturi, Germania a fost nevoită să facă față propriilor temeri. A fost la un pas să câștige o posibilă victorie, a dominat ambele fronturi. Înfrângerea rușilor, românilor i-a permis dominarea situației în Est, dar a pierdut războiul în Vest, mai ales după intrarea Statelor Unite și Canadei. Cum poate fi explicabil această transformare a „norocului” Germaniei într-un adevărat ghinion? Mutarea războiului de pe frontul de Vest, unde germanii era înțepenii în războiul de tranșee, în Est, unde operațiile militare se desfășurau pe o arie mai largă, s-a dovedit, indiscutabil, o decizie bună. Slab pregătite, atât Rusia (măcinată în plus de conflicte interne), cât și România, nu au putut rezista mult. Prin tratatul de la Brest Litovsk (3 martie 1918), Rusia sovietică renunța la Ucraina, Polonia, Bielorusia, țările baltice intrate toate în orbita Germaniei ca state semiindependente. România care reușise să reziste dezastrului din 1916, chiar dacă pierduse sudul țării, era nevoită să încheie pace separată. În condițiile în care frontul de Est era aproape securizat, Germania nu reușește să profite de revoltele din rândul armatei franceze din anul 1917 și nici de faptul că Statele Unite încă nu-și aduseseră trupe peste Atlantic. Între martie și iulie 1918, intervine schimbarea în defavoarea Germaniei, care pierde inițiativa militară.

Situația României este, la fel, interesantă. Scenariul războiului a fost adoptat greu, târziu, în condițiile unei insuficiente pregătiri militare și a problemei celei mai lungi linii de front de apărare. Păstrarea alianței cu Germania, așa cum își doreau regele Carol I și un grup de oameni politici (conservatorii), sau neutralitatea României puteau conduce la aceleași rezultate, în primul rând, la obținerea Basarabiei, mai amenințată de procesul de rusificare. Neutralitatea ar fi ferit, în plus, România de pierderile civile, militare și economice din timpul războiului. În mod paradoxal, și în pofida derulării inițiale a evenimentelor, planul lui I. C. Brătianu a avut succes. Deși inițial înfrântă, redusă la un teritoriu modest, România reușea să se așeze la masa învingătorilor. Dar acest succes a dus la o lectură posterioară a evenimentelor care a diminuat mult existența altor scenarii posibile, posibile atunci, și a „demonizat” pe inițiatorii lor. Un exemplu cunoscut ar fi cel al „germanofililor”, majoritatea provenind din rândul conservatorilor. A-l „învinui” pe Lucian Boia de cuvintele realiste ale lui P.P. Carp, referitoare la norocul excepțional al românilor în acel moment istoric, este însă o proastă demonstrație de cunoaștere istorică.

Cine caută răspunsuri definitive nu le va găsi în cartea profesorului Lucian Boia. Autorul nici nu urmărește acest lucru. Însă reflecția sa pe marginea importanței acestui eveniment istoric, a ciclului

temporal pe care l-a declanșat și a puterii reprezentărilor care marchează chiar cele mai importante decizii, merită apreciată. Un eseu despre limitele și capcanele cunoașterii istorice, care ne arată încă o dată de ce istoria continuă să stârnească interesul, atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg.

Nicolae MIHAI
Academia Română
Institutul de Cercetări Socio-Umane
 „C.S. Nicolăescu-Plopșor

Ileana Ioniță-Iancu, *Onomastica românească și unele aspecte didactice ale valorificării antroponimiei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2012, 184 p.

Onomastica de față a avut ca punct de plecare, după cum ne mărturisește chiar autoarea în *Cuvânt înainte* (p. 7-8), un eveniment din viața personală – nașterea propriului copil –, pentru ca, mai apoi, convinsă fiind tot mai mult de importanța actului alegerii unui prenume cât mai potrivit pentru nou-născuți, să se aplece cu interes către cercetarea acestui domeniu. Rezultatul preocupărilor domniei sale este cartea pe care ne-o propune acum, o sinteză a problemelor teoretice legate de numele personale, dar și prezentarea unor „aplicații metodico-didactice cu privire la implicațiile pe care acestea le pot avea în studiul limbii și literaturii române în școală” (p. 7); lor li s-au adăugat și aproximativ 350 de nume proprii, constituite într-un minidicționar onomastic, menit să îi ajute pe actualii și viitorii părinți în selectarea unui nume de botez convenabil pentru copilul lor.

Primul dintre cele trei capitole cu caracter teoretic ale lucrării – *Probleme generale ale numelor de persoane* (p. 9-40) – ne familiarizează, pe rând, cu diverse aspecte care țin de apariția și evoluția antroponimelor: condițiile trecerii de la nume comun la nume propriu, numele – forță ocultă și implicațiile sale magice, nume devoționale (în Creștinism), nume laicizate (în epoca modernă). Totodată, pornind de la ideea că în „inventarul onomastic al unui popor se află concentrată însăși povestea evoluției culturii și civilizației sale” (p. 11), Ileana Ioniță-Iancu demonstrează că el ocupă un loc bine determinat în sfera oricărei limbi (a limbii române, în particular), și aduce, în acest sens, argumente care privesc: a) legăturile onomasticii cu celelalte discipline lingvistice și nu numai (dialectologie, etimologie, istoria limbii, lingvistică comparată; geografie, istorie, sociologie, psihologie, religie etc.), b) principii și metode în antroponimia românească, c) evoluția sistemului nostru de denominație, d) structura (unic, dublu) și funcția numelui (prenume, patronim, schimbări de nume, pseudonim), e) clasificarea antroponimelor (creștine, calendaristice, porecle, împrumutate etc.), f) alegerea și atribuirea lor. Toate acestea ajută la o mai bună înțelegere, din perspectivă diacronică, a registrului antroponimic românesc, sprijinind părinții să decidă în cunoștință de cauză atunci când optează pentru un prenume sau altul.

În capitolele al II-lea și al III-lea, autoarea alege ca suport patru manuale de gimnaziu, aferente claselor V-VIII, și urmărește modul în care se reflectă în programa școlară studiul numelor proprii.

Astfel, ca urmare a faptului că elevii se întâlnesc frecvent cu aplicații ale diferitelor noțiuni studiate asupra numelor de persoane românești și străine, pentru început, Ileana Ioniță-Iancu are în vedere *Interesul numelor de persoane în predarea limbii române în școală* (pp. 41-76). Domnia sa analizează aici antroponimele din următoarele puncte de vedere: a) fonetic (structură, corespondența dintre litere și sunete, alternanțe fonetice, accent etc.), b) ortografic și ortoepic (modul de scriere), c) lexical (antroponime din fondul moștenit: *Bucur, Fecior, Păun* etc., împrumuturi vechi: *Bogdan, Stroe, Preda* etc. sau moderne: *Iulia, Aurora, Carol* etc., derivate: *Antoniu, Angelica, Petrișor, Irinuca, Săndel* etc. sau formate prin compunere: *Țarălungă, Amăriucăi* etc.), d) semantic (nume devoționale, afective, admirative, porecle, relații semantice: sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie), e) morfologic (gen, număr, caz, declinare) și f) sintactic (funcțiile sintactice sunt similare celor îndeplinite de către numele comune).